

2. Мамашарипова Г.А. Арал теңізінің су-экологиялық мәселелері мен Семей аймағының экологиялық мәселелері және БҰҰ даму бағдарламасының рөлі // Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. - Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. - 2008. - № 1. - 34-39 бб.

3. «Арал өңіріндегі экологиялық қасірет салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 30 маусымдағы Заңы

4. Айдосов А. Арал теңізі бассейнінің кеңістігіндегі әлеуметтану мәселелері // Ізденіс. - Гуманитарлық ғылымдар сериясы. - 2008. - № 2. - 163-167 бб.

5. Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы №1241 Жарлығымен мақұлданған ҚР-дың 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы

6. 20 қыркүйек 1995 жылғы Нүкүс Декларациясы.

***

This article deals with the problems of legal regulation of ecological state of the Aral Sea region

***

Данная статья посвящена проблемам правового регулирования экологического состояния Аральского региона

Г. Ихсанова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР САЛЫҒЫН ТӨЛЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жер салық салудың алғашқы объектілерінің бірі болып табылады. Жер салығы – ежелгі салықтардың бірі. Бастапқыда жер салықтары негізінен заттай нысанда төленген және ежелгі дүние және орта ғасыр мемлекеттерінің салық жүйесінде орталық орын алған. Мысалы: өте ерте кездегі Хаммурапи заңдары бойынша алым міндетті төлемдердің қатарына жатқызылған. Алымды төлеуші ретінде еркін жер иелері мен шаруалар болған және бұл алым түрі заттай, бидаймен, малмен, шаруалардың бұйымдарымен төленіп отырған [1].

Салық салудың эволюциясы таза табысқа салық салу және жер табысына қатысушы тұлғаларды – меншік иесі мен жер пайдаланушыларды шектеу бағытында жүрді. Жер салығы тек жердің меншік иесіне ғана емес, жер пайдаланушылардан да алынды. Сонымен қатар, жерге салық салудың тарихи даму барысында оның негіздері жер алаңы, жалпы өнім және таза жер рентасы болған [2].

Егеменді Қазақстанда жер салығы 17 желтоқсан 1991 жылғы «Жер салығы туралы» арнайы заңмен енгізілген [3]. Аталған заңға сәйкес, жер салығының мақсаты жердің ұтымды пайдаланылуын экономикалық әдістермен қамтамасыз ету және жерге орналастыру, жердің құнарлығын арттыру, оны қорғау жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру үшін, сондай-ақ аймақты әлеуметтік-мәдени дамыту үшін бюджет кірісін қалыптастыру болып табылды. Жер салығының мөлшері жер учаскесінің сапасына, орналасуына, сумен қамтамасыз етілуіне қарай айқындалды және жер иеленуші мен жер пайдаланушының шаруашылық және өзге қызметінің нәтижесіне байланысты болмады.

Ал салық салу объектісі болып, ауылшаруашылығы мақсатындағы, елді-мекендердің, өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және өзге мақсаттағы, сауықтыру және тынығу мақсатындағы, орман қорының, су қорының жерлері танылды. Жер салығын иелігінде немесе пайдалануында жер учаскелері бар Қазақстан Республикасының азаматтары, кәсіпорындар, бірлестіктер, мекемелер, ұйымдар, сондай-ақ бірлескен кәсіпорындар, халықаралық бірлестіктер мен ұйымдар, шетелдік заңды ұйымдар мен азаматтар, азаматтығы жоқ адамдар төлеп отырды. Сонымен қатар, жер негізгі өндіріс құралы болып табылатын колхоздар, созхоздар және басқа ауылшаруашылық кәсіпорындары бірыңғай жер салығын төлейді және пайдаға салынатын транспорт құралдарына, өздігінен жүретін машиналар мен механизмдерге салынатын салықтан босатылған.

Жалпы, жер салығының анықтамасы заңды түрде белгіленбеген. Отандық ғалым И.Г. Архиповтың пікірі бойынша, жер салығы жер иесімен немесе алғашқы жер пайдаланушымен жылына бір рет мемлекетпен белгіленген ставка көлемінде төленетін жер учаскесінің бірлігіне төленетін міндетті қайтарымсыз ақысыз төлем түрі болып табылады, - деген болатын [4]. Қазақстан Республикасының салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы кодексінің (әрі қарай салық кодексі) 10-бап 17-тармағына сәйкес, салық дегеніміз - заңды түрде мемлекетпен біржақты өктем бекітілген, белгіленген мөлшерде анықталатын, қайтарымсыз және ақысыз сипаттағы бюджетке төленетін міндетті төлем болып табылады [5]. Сәйкесінше, жер салығы дегеніміз - жеке меншік құқығындағы, тұрақты жер пайдалану құқығындағы, бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар төлейтін заңды түрде мемлекетпен біржақты өктем бекітілген, белгіленген мөлшерде анықталатын, қайтарымсыз және ақысыз сипаттағы бюджетке төленетін міндетті төлем болып табылады.

Жоғарыда берілген анықтамадан, құқықтық категория ретінде құқықтық белгілерін бөліп алуға болады.

Жер салығының құқықтық белгілері болып:

1) жер салығының мемлекетпен белгіленетіні. Қазақстан Республикасында тек қана азаматтарға салық салу режимін белгілей отырып, белгіленген соманы беруге міндеттейді. Мемлекетімізде салық төлеу конституцияда бекітілген конституциялық міндет болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 35-бабына сәйкес, заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу әркімнің борышы әрі міндеті болып табылады, - делінген [8]. Ғалым П.М. Годме: «салық - мемлекет егемендігінің белгісі. Салық алу ақша шығару немесе сот әділдігін жүзеге асыру сияқты егеменді құқықтардың бір бөлігі болып табылады» деген болатын [9]. Яғни жер салығының мемлекетпен белгіленуі белгісі, мемлекеттік емес органдардың белгілейтін өзге де міндетті төлемдерден ажыратуға болады. Мысалы: ауылшаруашылық тұтыну кооперативінің жарғысына енгізетін салымды айтуға болады. Сонымен бірге, салық салу режимі бойынша мемлекет біржақты өктемдік білдіреді. Тіпті кейбір мемлекеттерде халықтың еркін білдіріп, заңдарды референдумда қабылдайтын жағдайдың өзінде салық заңдары бойынша референдум өткізілмейді деп нақты айтылған.

2) жер салығының тек құқықтық нысанда болуы. Қазақстан Республикасында жер салығын төлеу қатынастары, яғни жер салықтарының ставкаларын орнату, белгілеу, алу, пайдалану сияқты қатынастар 20 маусым 2003 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Жер кодексімен және 12 маусым 2008 жылы қабылданған "Салық және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер туралы" заңымен реттеліп отырады [6]. Мемлекеттің жер салығына байланысты салық төлеушілерге қойып отырған талабы келісім шарттан емес, нақты заңның талабынан туындап отыр.

Салық кодексіне сәйкес, жер салығы:

1. меншік құқығын, тұрақты жер пайдалану құқығын, уақытша өтеусіз жер пайдалану құқығын куәландыратын құжаттар негізінде;

2. жер ресурстарын басқару жөніндегі агенттіліктің әр жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша берген жерлердің мемлекеттік сандық және сапалық есебінің деректері негізінде есептеледі. Сонымен қатар, жоғарыда айтқанымыздай, салық төлеу міндеті Конституциядан бастау алады. Сол себептен жер салығы қатынастары заңдылықпен қамтамасыз етіледі.

3) жер салығының мәжбүрлі сипатта болуы. Жерге салық салу және жалпы салық ертедегі уақыттан бастап адамның еркінен тыс мәжбүрлі сипатта болған. Дегенмен, жер салығын мәжбүрлі түрде алуды мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын айыппұл немесе тәркілеу сияқты мәжбүрлі әрекеттерден ажыратып алу қажет. Біздің жағдайымызда жер салығын төлетуге мәжбүрлеу заңды негіздерден туындап отыр. Жер салығының мәжбүрлігі екі жағдаймен көрініс табады. Алғашқысы, жер салығын төлеу салық төлеушінің ырқынсыз, еркіне қарсы енгізіледі. Екіншіден, егер салық төлеуші өз міндеттерінен жалтарып немесе бас тартқан жағдайда мемлекет жер салығын төлеуші тұлғаға қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдана алады. Салық төлеушілердің жауапкершілігіне тоқталатын болсақ, салық төлеушілер салық кодексінде көзделген мерзімдерде жер салығын тиісті салық органдарына төлемеген немесе осы көрсетілген мерзімнен кешіктірген болса, әр өткен күн үшін төленетін салық сомасынан 1,5 есе айып төлеп отырады.

Ал, егер салық төлеушінің қаражаты болмаған жағдайда, олардың қолда бар мүліктерінен мемлекет кірісіне алып алады. Ал, егер тек жер учаскесі болған жағдайда одан басқа мүлкі болмаса, заңда көзделген тәртіп пен ережеге сәйкес жер учаскесінің өзін қайтып алады.

Сонымен бірге, салық төлеушілер заңда көрсетілген жағдайларда қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Қылмыстық кодекстің 221, 222-баптарында азаматтар мен ұйымдардың салық төлеуден әдейі жалтаруына байланысты жауаптылық көзделген [10].

4) жер салығының міндетті төлем болатындығы. Жер салығын белгілеумен төлеушінің мемлекет алдында нақты қаржылық міндеттемесі туындайды. Осы қаржылық міндеттемеге сәйкес, заңмен белгіленген соманы бюджет кірісіне төлеуге міндетті. Жер салығының бұл белгісі салықтың мәжбүрлігімен тығыз байланысты, міндеттілік - салық төлеушіге қатысы болса, ал мәжбүрлік - салық қызметі органдарына қатысты болып табылады [9].

5) жер салығын төлеу жер меншік иелері мен жер пайдаланушылардың заңды міндеті болып табылады; Жоғарыда айтқанымыздай, Қазақстан Республикасы Конституциясының 35-бабына сәйкес, заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу әркімнің борышы әрі міндеті болып табылады, - делінген. [8]. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 65-бап 4-тармағына сәйкес жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар жер салығын, жер учаскелерін пайдалану төлемқысын және Қазақстан Республикасының заңдары мен шарттарында көзделген басқа да төлемдерді уақтылы төлеуге міндетті деп нақты белгіленген болатын. Ғалым Е. Пороховтың «Салық - салық төлеушінің

мемлекеттің шығындарында қатысу конституциялық міндетінің бар екенін білдіретін төлем» деп айтқаны өте орынды [11].

6) жер салығын төлеуді мемлекеттік жауапкершілік шараларымен қамтамасыз етілетіндігі. Жер салығын төлеу процессінде соманы төлету мәжбүрлі түрде болғанымен, салық төлеуші үшін жаза-шара ретінде танылмайды. Бірақ жер салығын төлеуші өз міндеттемесін орындамаған немесе сәйкесінше орындамаған жағдайда, яғни, жер салығын төлемеген, жер салығын төлеуден жалтарған, төлеу мерзімінен кеш уақытта төлеген жағдайда, мемлекет тарапынан заңмен көзделген жауапкершілік шаралары қолданылады. Құқық бұзушылықтың сипаттамасына және жауапкершіліктің негізіне байланысты қаржылық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық, қылмыстық-құқықтық сипаттағы жауапкершілік қолданылады.

7) жер салығын төлеуге мемлекеттік бақылаудың бар екендігі. Салықтық құқықтық міндеттемелердің өзге азаматтық құқықтық міндеттемелерден басты айырмашылығы, егер азаматтық құқықтық міндеттемелерде міндеттеменің орындалуын бақылау шарт тараптары жүзеге асыратын болса, салықтық құқықтық міндеттемелер бойынша бақылау жасау тек мемлекет тарапынан жүзеге асырылады. Мемлекеттік салықтық бақылауды жүзеге асыру мақсатында салық қызметі органдары өте үлкен құзіреттерге ие. Осыған сәйкес, салық төлеушілер салықтық тексеру өндірісіне қажет барлық мәліметтерді дер кезінде толықтай салық қызметкерлерінің талабы бойынша ұсынуы тиіс. Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес, жер салығын төлеуге мемлекеттік бақылаудың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету мақсатында құжаттамалық салықтық тексеру, кешенді тексеру, салық төлеушілердің мониторингісін т.б. шараларды жүзеге асырады.

1. Гуреев В.И. Российское налоговое право.- Москва:Экономика, 1997. С. 8-9.
2. Ялбулганов А.А. Развитие законодательства о налогообложении в дореволюционной России // Государство и право. 1999.-№12С. 95.
3. Қазақстан Республикасының Жер салығы туралы заңы 17 желтоқсан 1991 жыл // Сборник законодательных материалов по земельному налогу.- Алматы 1992
4. . Архипов И.Г Земельное право Республики Казахстан. Алматы, 1997 жыл. С92-97.
5. Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер туралы заңы. 12 маусым 2008 жыл.
6. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 20 маусым 2003 жыл. Жеке басылым.
7. Қазақстан Республикасының Шаруа (фермер) қожалығы туралы заңы 31 наурыз 1998 жыл. Жеке басылым.
8. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл. Жеке басылым.
9. . Годме П.М Финансовое право.- Москва 1978 С.371
10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 1998 жыл. Жеке басылым.
11. Порохов Е. Финансово-правовое понятие налога \ \ Вестник Министерства Юстиции.

Е. Есболганов

ШАРУА НЕМЕСЕ ФЕРМЕР ҚОЖАЛЫҒЫ - ЖЕКЕ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан нарықтық реформа бағдарламасында шаруа (фермер) қожалығының қалыптасып дамуына үлкен көңіл бөлінген. Сөз жоқ, бұл факторлар ауыл шаруашылығы құрылымдарының түбегейлі өзгеруіне негіз болды. Бүгінгі таңда әлемдік тәжірибеде шаруа (фермер) қожалықтары аграрлық салада ең тиімді, әрі кең тараған шаруашылық жүргізуші нысан ретінде танылып отыр. Олар кәсіпкерлік үлгідегі экономикалық және құқықтық дербестік негізінде ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші шаруашылық ретінде де түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасында шаруа (фермер) қожалықтарының күш алып кең таралуына 1990 жылы 21 мамырда қабылданған «Шаруа шаруашылығы» туралы заңы ұйытқы болды [1]. Бұл заң Қазақстанда алғаш рет шаруа (фермер) қожалықтарының дамуының негізгі қағидалары мен олардың шаруашылық дербестігін және әлеуметтік әділеттілік құқығы мен заңды мүдделерінің қорғалуына кепілдік бере отырып қызметінің бағытын, оның өзге аграрлық кәсіпкерлік субъектілерінен ерекшелігін, сондай-ақ ауыл шаруашылығын дамытуда басымдыққа ие болатынын айқындап берді. Осы заңға сәйкес шаруа шаруашылығына «ауыл шаруашылығын бірлесіп жүргізетін адамдардың семьялық, еңбек бірлестігі» - деген анықтама берілді.

Ал 1998 жылы 31 наурызда қабылданған шаруа (фермер) қожалығы туралы заңында [2] бұл анықтама толықтырылып, шаруа (фермер) қожалығы азаматтардың жеке кәсіпкерлікті жүзеге асыруы ауылшаруашылығына арналған жерлерде, ауыл шаруашылығы өнімін өндірумен, сондай-ақ осы өнімді ұқсатумен және өткізумен тығыз байланысты отбасылық еңбек бірлестігі ретінде танылды.